

Sotsioloogiline käsitlus ja erakonnakonkurentsi kujundavad tuumkonfliktid Eestis ja mujal Euroopas¹

TÕNIS SAARTS
Tallinna Ülikooli politoloogia
lektor

Sotsioloogiline käsitlus näitab, et Eestis ja teisteski Kesk- ja Ida-Euroopa riikides mobiliseerivad erakonnad valijaid pigem identiteedi ja väärtuspõhiste lõhede alusel, mitte niivõrd vanadele headele klassivastuoludele rõhudes.

Konfliktid ja vastuolud erinevate ühiskonnakihtide ja maailmavaadete vahel on poliitikale igiomased. Tänapäevastes demokraatias avalduvad need ennekõike erakondade ja erakonnapoliitilises konkurentsis. Erakonnademokraatia toimimise võtmeküsimus ongi, kuidas parteid ühiskondlikke konflikte ja huvisid esindada suudavad. Ühiskondlikku mõõdet erakondade ja erakonnasüsteemide

¹ Artikkel põhineb autori doktoritööl „The Sociological Approach in Party System Analysis: The Baltic States in the Central and Eastern European Context“, mis kaitsi Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis 20.04.2017. Töö juhendaja oli riigiteooria professor Leif Kalev ja oponentideks Rein Ruutsoo (Tallinna Ülikool) ja Paul G. Lewis (London Open University) (Saarts 2017).

uurimisse sisse toomata jääb tänase erakonnademokraatia toimimise alusloogika mõistmine alati poolikuks.

Sotsioloogilise käsituse põhiidee on, et ühiskondade sotsiaalsest struktuurist, nt klassistruktuurist ja seal tekkivatest pingekohtadest kasvavad välja sotsiaalsed lõhed, mis hakkavad omakorda mõjutama erakonnapoliitikat ja -süsteemi. Lühidalt: ühiskonna sotsiaalne struktuur ja sealt võrsuvad tuumikkonfliktid määravad paljuski selle, millist tüüpi erakonnad või erakonnasüsteemid ühes või teises riigis välja arenevad. Kui ühiskonnas annab tooni vastuolu sotsiaalmajanduslike klasside vahel, siis on loogiline, et ka erakonnapoliitikas hakkab tooni andma maailmavaateline vastasseis vähem jõukaid kihte esindavate vasakparteide, nt sotsiaaldemokraatide ja keskklassi soositud paremjõudude, nt liberaalide või konservatiivide vahel. Kui aga ühiskonnas on arvukaid rahvusvähemusi või ajaloolis-kultuuriliselt eripäraseid piirkondi, võib eeldada rahvuslõhe või keskuse–perifeeria lõhe aktiveerumist ning sellega seoses etniliste või regionaalsete erakondade esiletõusu jne.

Sotsioloogilise lähenemise tuumikmõiste ongi „lõhe“ või „sotsiaalne lõhe“ (*cleavage / social cleavage*). Nii võibki lõhedeks pidada ühiskondlike juurtega tuumikkonflikte või vastuolusid, mis

erakonnakonkurentsi korrastavad, mõjutavad ja raamivad. Sotsiaalsete lõhede mõiste töid 1960. aastatel poliitikateadustesse M. S. Lipset ja S. Rokkan (1967), kelle teos „*Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*” [Erakonnasüsteemid ja valijate eelistused: riikidevaheline võrdlus] on siiani sotsioloogilise lähenemise aluseks. Lipseti ja Rokkani järgi on Lääne-Euroopa erakonnasüsteemi kujundanud peamiselt neli ajalooliste juurtega sotsiaalset lõhet: (1) keskus–perifeeria, (2) riik–kirik, (3) maa–linn, (4) omanik–tööline (ehk klassilõhe). Kõik järgnevad sotsioloogilise

**Seni pole tehtud
ühtki uurimust,
mis vaataks
Eesti erakonnasüsteemi
ja selle kujunemist
läbi sotsioloogilise
prisma.**

lähenemise raames tehtud uurimused ongi lähtunud Lipseti ja Rokkani alusraamistusest.

Hoolimata viimastel aastakümnetel kõlanud häälest, et lõhede teooria ja sotsioloogiline lähenemine on vananenud, ning sõltumata asjaolust, et klassilõhe tähtsus on läänemaailma erakonnapoliitikas poole sajandi taguse ajaga võrreldes tõepoolest oluliselt vähenenud, on enamik autoreid siiani seisukohal, et Lipseti ja Rokkani teooria suudab Lääne-Euroopa riikide erakonnakonkurentsi alusloogikat endiselt hästi ära seletada. Hoopis keerulisem on lugu Kesk- ja Ida-Euroopa postkommunistliku minevikuga maadega. Enamik autoreid on seisukohal, et Lipseti ja Rokkani teooriat üheselt Ida-Euroopale rakendada ei saa. Piirkonna ajalugu on olnud selleks liialt eripärane. Seetõttu on lõhede kujunemise mustrid ja nende tüübid mõnevõrra Läänest erinevad.

Osa poliitikateadlasi väidab koguni, et Ida-Euroopa kontekstis pole lõhedest üldse mõtet kõneleda, sest siinsed erakonnasüsteemid, ühiskonnad ja valijakäitumine on veel niivõrd ebastabiilsed ja kaoatilised, et mingeid korratavaid lõhede mustreid polegi veel mõtet otsida (Caramani, Biezen 2007).

Seniste Kesk- ja Ida-Euroopa riike katvate analüüside puhul hakkab silma, et enamik neist keskendub lõhede uurimisele suuremates regiooni riikides, täpsemalt Visegradi maadele (Poola, Ungari, Tšehhi ja Slovakkia). Balti riikide vastu on seni vähe huvi tuntud ning näiteks konkreetselt Eesti kohta pole tehtud peaaegu ühtegi pädevat uurimust, mis vaataks Eesti erakonnasüsteemi ja selle kujunemist just läbi sotsioloogilise prisma.² Ometi peaks Balti riikide eripärane etnilis-demograafiline olukord – suur venekeelse elanikkonna osakaal – ning nende riikide mõnevõrra erinev kogemus kommunistliku režiimiga tegema need riigid üsna huvipakkuvateks juhtumiteks, mis vääriskid eraldi tähelepanu. Balti riigid ei säilitanud isegi formaalset suveräänsust võrreldes läänepoolsete idabloki maadega ning nõukogude võimuga kaasnes ulatuslik sisseränne. Visegradi kogemustest ammutatud varasemaid teooriad ja kontseptsioone Baltikumi peal üksüheselt rakendada ei saaks.

Teisalt on ka sotsioloogilises lähenemises uurimata valdkondi. Näiteks on siiani vähe vaadeldud seda, kuidas mõjutab oluliste sotsiaalsete lõhedega haakumine või mitte-haakumine erakondade edukust – täpsemalt, nende püsijäämist või häbumist. Samuti on erakonnasüsteemide ja lõhede vormumisel vähe uuritud rahvussuhetega seotud dimensioone ehk etnilisi aspekte, ja viimast taas just postkommunistlikes riikides.

Eelnevast tulenevalt võiks püstitata **kolm peamist uurimiseesmärki:**

.....
² Erandiks on siiski paar, peamiselt 1990. aastaid käsitlevat, üsna ülevaatlikku uurimistööd (vt Choe 2003; Mikkel 1998).

- ▶ selgitada välja peamisi lõhede mustreid Balti riikides ja analüüsida, kuidas need on mõjutanud nende riikide erakonnasüsteemide kujunemist;
- ▶ laiendada sotsioloogilise lähenemise piire, kohaldades seda ka erakondade püsimise või hääbumise põhjuste uurimiseks, põhiliselt Eesti näitel;
- ▶ arvestades Balti riikide eripärast ajaloolist tausta ja nende ühiskondade demograafilis-etnilist koosseisu, arendada edasi teoreetilisi käsitlusi, mis vaataks lõhede kujunemist mitme-rahvuselistes ühiskondades, millel on lisaks veel eripärane, postkoloniaalsete joontega postkommunistlik minevikupärand.

Artikli esimeses, teoreetilises osas vaatleme lähemalt, mida kujutab endast sotsioloogiline lähenemine ja lõhede kontseptsioon, peatume klassikalisel Lipseti-Rokkani lõhede teorial ning anname lühikese ülevaate, kuidas on lõhesid ja nende mõju erakonnapoliitikale seni käsitletud Kesk- ja Ida-Euroopa kontekstis ning kuidas sealsed arengusuunad on erinenud lääneriikide omast. Artikli teine osa on pühendatud Balti riikidele ja empiirilistele uurimistulemustele. Kõigepealt vaatleme, millised on Balti riikides levinud lõhede mustrid ja kuidas need seletavad nende riikide erakonnasüsteemide omapärasid. Seejärel demonstreerime Eesti näitel, et haakumine tuumiklõhedega suudab päris hästi seletada seda, miks teatud erakonnad on olnud meie erakonnamaastikul edukad, samas kui teised on hääbunud. Lõpetuseks läheme veidi teoreetilisemale ja ajaloolisele tasandile, näidates, et mitmeid Eesti (ja ka Läti) erakonnasüsteemi omapärasid saab seletada iseäraliku lõhede kombinatsiooni abil, kus rahvuslõhe on kokku sulanud ajaloopõhise lõhega ja see omakorda on seotud nende riikide omanäolise kogemusega kommunistliku režiimiga, mida võis nimetada etnilis-koloniaalseks kommunismiks.

TEOREETILINE VAADE LÕHEDELE – KLASSIKALISED KÄSITLUSED JA TÄNAPÄEVANE VAADE.

Nagu eespool mainitud, on sotsioloogilise käsituse tuumaks arusaam, et ühiskonnast ja selle struktuurist võrsuvad vastuolud ning tuumkonfliktid mõjutavad erakonnapoliitikat ja erakonnasüsteemide kujunemist.

Kuigi lõhed ja lõhedega seonduv on sotsioloogilise lähenemise võtmeks, siis käsitlus ise on mõnevõrra laiem, haarates erinevaid dimensioone, mis on seotud erakondade ja ühiskonna omavaheliste suhetega – usaldus erakondade vastu, erakondade võimekus erinevaid ühiskonnagruppe mobiliseerida jms.

Enne baasteooriate juurde minekut defineerime, mida me antud juhul „lõhe” all mõtleme. Enamik poliitikateadlasi lähtub Bartolini ja Mair'i (1990) definitsioonist, mille kohaselt **peaks täiemõduline sotsiaalne lõhe sisaldama kolme komponenti:**

- ▶ struktuurne komponent ehk siis see, et ühiskonnas on selgelt oma sotsiaalselt või demograafilistelt joontelt eristuv grupp (nt töölisel, venekeelsed elanikud);
- ▶ hoiakuline/identiteetiloov (või normatiivne) komponent, mille järgi sellel eristuv sotsiaalsel rühmal on ka oma eripärane identiteet, hoiakud ja väärtused;
- ▶ organsatsiooniline või käitumuslik komponent, kus eristuva sotsiaalse tausta ja identiteetiga kodanikud seovad end konkreetsete parteide või muude poliitiliste ühendustega ja/või hääletavad ka valimistel kindlaid grupihuve esindavate erakondade poolt.

Nii on Eesti kontekstis rahvuslõhe (või etniline lõhe) kindlasti täiemõduline lõhe: venekeelsed inimesed on selgelt sotsiaal-demograafiliselt eristuv grupp Eesti ühiskonnas; neil on oma identiteet, mis on seotud teatud väärtuste ja hoiakutega (nt suhtumine 20. saj ajaloo võtmesündmusesse), ja neist poliitiliselt aktiivsem osa

on valdavalt ühe kindla erakonna liikmed või nad valivad ülekaalukalt just sedasama parteid, milleks on Eesti Keskerakond.

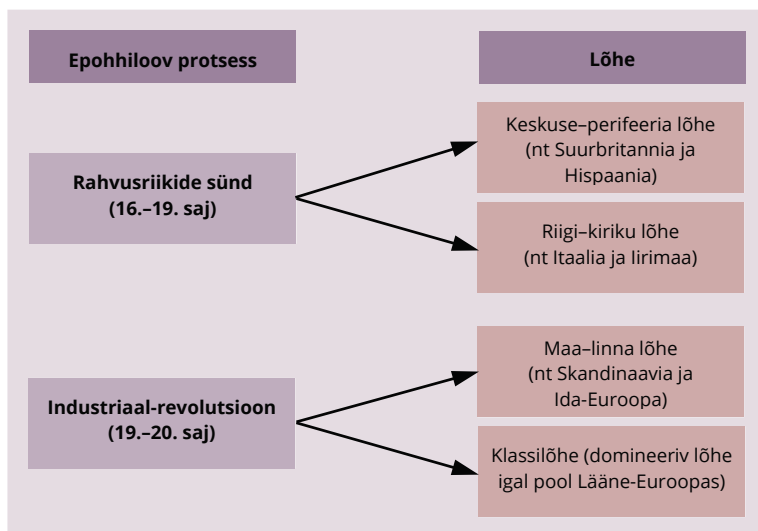
Deegan-Krause (2013) on välja toonud, et kui Lääne-Euroopa erakonnapoliitikas ongi tooniandvad just täiemõõdulised lõhed – kõige tugevama mõjuga on neist muidugi olnud klassilõhe –, siis Kesk- ja Ida-Euroopa uutes demokraatiates kohatame ka nn poollõhesid ehk osalisi lõhesid, kus üks neist kolmest komponendist on puudu. Mõnikord kutsutakse selliseid poollõhesid ka lõhestusteks (*divides*) (Kitschelt *et al.* 1999). Poollõhed võivad olla erakonnakonkurentsi seisukohast väga olulised, kuid nad ei pruugi olla nii püsivad, kuna neil puuduvad sügavad ühiskondlikud juured. Eesti kontekstis on heaks poollõhe näiteks olnud maa–linna lõhe ehk vastuolu linna ja maaelanike vahel. On olemas küll selgelt eristuv sotsiaalne grupp – maapiirkondades ja väikelinnades elavad inimesed, kelle huve esindas omal ajal ülekaalukalt üks kindel erakond – Rahvaliid. Samas puudus neil inimestel selgelt eristuv identiteet – nad ei tunneta end „maainimestena”, kellel on selge grupikuuluvus ja enamusel

eristuvad väärtused. Ilmselt seetõttu, et maa–linna lõhe on Eesti poliitikas olnud pigem poollõhe staatuses, on ta alati olnud teisejärgulise tähtsusega ja viimasel kümnendil oma mobiliseerimisjõudu veelgi kaotanud.

Eespool sai mainitud, et sotsiaalsete lõhede temaatika töid poliitikateadustesse Lipset ja Rokkan 1960. aastatel. Lipseti ja Rokkani käsitus vaadates tuleb arvestada, et nende jaoks on lõhed sügavate ajalooliste juurtega. Need on välja kasvanud olulistest Lääne-Euroopa ühiskondi kujundavatest epohhiloovatest sündmustest ja protsessidest (*critical junctures*), milleks olid ennekõike rahvusriikide teke (16.–19. saj) ja industriaalrevolutsioon (18.–19. saj). Mõlemad võtmesündmused külvasid ühiskondadesse uusi vastuolusid ja konflikte ning võimendasid ühtede ühiskonnagruppide huve teiste arvelt.

Rahvusriikide teke viis kahe olulise lõhe kujunemiseni, milleks olid keskuse–perifeeria lõhe ning riigi–kiriku lõhe (vt joonis 1).

Ühelt poolt põrkus sündivate rahvusriikide püüdlus luua unifikseeritud rahvuskultuur etniliselt ja kultuuriliselt

JOONIS 1. Sotsiaalsete lõhede kujunemine Lääne-Euroopas Lipseti ja Rokkani klassikalise teooria järgi
 Allikas: Lipset, Rokkan 1967, autori kohandatud

eristuvate perifeersete piirkondade vastuseisuga ja tõi hiljem kaasa etniliste ja regionaalsete parteide esilekerkimise näiteks Hispaanias, Suurbritannias ja mujal. Teisalt viis modernsete rahvusriikide sekulaarne orientatsioon – katse vähendada kiriku mõju hariduses ja ühiskondliku moraaliga seotud küsimustes – nad kokkupõrkeni kirikuga. Riigi–kiriku lõhe on siiani aktuaalne paljudes katoliiklikes maades, kus tugevad konservatiivse või kristlik-demokraatliku taustaga erakonnad propageerivad seisukohta, et religioonil ja kristlikel väärtustel peaks poliitikas ja ühiskonnaelus olema jätkuvalt oluline koht, nagu näiteks Itaalias, Poolas, Iirimaa.

Industriaalrevolutsioon tekitas maa–linna ja klassilõhe. Linnastumine ja tööstusühiskonna pealetung viis maa- ja linnainimeste poliitiliste ja majandus- huvide selge eristumiseni. Talupoegkond mobiliseeris ja hakkas oma huvide kaitseks asutama tugevaid agraarparteisid (nt Skandinaavias). Klassilõhe või omaniku ja töölise vaheline lõhe kujunes Lääne-Euroopas oodatult kõige enam erakondi ja valimiskäitumist mõjutavaks tuumikkonfliktiks. 20. sajandi esimesel poolel kujunes välja selge muster, kus töölised hääletasid järjepanu vasakparteide – sotsiaal-demokraatide ja kommunistide – ning keskklass paremerakondade – liberaalide ja konservatiivide poolt.

Lipset ja Rokkan eeldasid, et ajapikku muutub klassilõhe universaalseks kõigis arenenud ühiskondades ja teised palju partikulaarsemad ning identiteedipõhisemad lõhed (keskus–perifeeria, riik–kirik) hääbuvad. Ometi näitab läänemaailma kogemus, et nii pole läinud. Arvukad uurimused (vt nt Evans 1999; Knutsen 2006) toovad esile, et klassilõhe kaalukus on Lääne ühiskondades alates 1970. aastatest hoopis vähenenud. Kadunuks aga on klassilõhet veel vara kuulutada: mustrid on riigiti erinevad ja tervikuna suudab klassilõhe Lääne-Euroopa erakonnakonkurentsi endiselt hästi struktureerida (Evans, de Graaf 2013).

Klassilõhe suhteline allakäik on mitmed autorid viinud mõttele, et võib-olla on Lipset-Rokkani klassikaline teooria vananenud. Näiteks H. Kriesi (Kriesi *et al.* 2012) väidab, et tänaseid lõhesid on kujundamas globaliseerumine kui uus epohhiloov sündmus, mis jagab valijaskonna globaliseerumise võitjateks ja kaotajateks. Kusjuures globaliseerumise mõjude mängutulekuga nihkub erakonnapoliitiline konfliktikese järjest enam sotsiaalmajanduslikelt teemadelt identiteedipoliitika sfääri, tõstes kilbile küsimusi, mis on otseselt või kaudselt seotud üleilmastumise mõjudega – immigratsioon, Euroopa Liidu mõju, suhtumine multikultuurilisusse ja vähe- muste õigustesse.

Uuematest käsitlustest (nt Kriesi *et al.* 2012) on näha, et teoreetikud ei eelda enam, et erakonnad ja poliitiline eliit lihtsalt n-ö korjavad juba ühiskonnas eelnevalt vormunud lõhed ja vastuolud üles ning kasutavad neid ära erakondlikus

***Poliitilised mängijad
vormivad ka ise
aktiivselt
ühiskondlikke lõhesid,
ja püüavad teatud
lõhesid kunstlikult
viljastada.***

võitluses. Usutakse hoopis, et poliitilised mängijad vormivad ka ise aktiivselt ühiskondlikke lõhesid, sidudes neid vastavate narratiivide ja diskursustega ning püüavad kunstlikult teatud lõhesid võimendada, samas teisi, mis neile poliitiliselt nii kasulikud pole, ignoreerida. Suurepäraselt näemegi seda praeguste paremäärmuslike erakondade näitel, kes üritavad uusi globaliseerumisega seotud lõhesid siduda dramaatiliste ja valijaid mobiliseerivate diskursustega ning samal ajal ignoreerivad

mitmeid majanduspoliitilisi küsimusi, või kõnelevad neid taas identiteedipoliitika kaudu (*à la* hüüatused stiilis: „Immigrandid võtavad meie töö ära!”).

**LÕHED KESK- JA IDA-EUROOPA
UUTES DEMOKRAATIATES –
KUIVÕRD ON NEED ERINEVAD
LÄÄNERIIKIDE OMADEST?** Käesoleva

kirjatöö sissejuhatuses sai märgitud, et hoolimata klassilõhe tähtsuse vähenemisest ja globaliseerumise kasvavatest mõjudest, suudab Lipset-Rokkani teooria Lääne-Euroopa erakonnasüsteemide alusloogikat siiani veel üsna hästi seletada. Kesk- ja Ida-Euroopa uute demokraatiatega on asi keerulisem. Alljärgnevalt võiks välja tuua vähemalt neli iseloomulikku joont, mis eristab postkommunistlikke riike Läänest, kui kõneleme lõhedest ja lõhede-põhistest valimiskäitumistest.

Esiteks, erinevalt Läänest pole klassilõhe Kesk- ja Ida-Euroopa riikides nii esiplaanil ja piirkonna riikides kohtab väga eripäraseid lõhede mustreid, mis ei ühildu üldsegi Lipset-Rokkani klassikalise lõhede nelikjaotusega (Berglund *et al.* 2013). Tõepoolest, kui vaatame Kesk- ja Ida-Euroopa uusi demokraatiad, siis vaid kahe neist on klassilõhe domineeriv – need on Tšehhi ja Sloveenia. Ülejäänud riikides pole klassilõhe või sotsiaal-majanduslik lõhe küll tähtsusetu, kuid enamasti varjutavad seda mitmed väärtus- või identiteedipõhised lõhed. Viimastest on paljudes multietnilistes riikides, näiteks Slovakkias, Eestis, Lätis esiplaanil just rahvuslõhe ehk etniline lõhe ja katoliiklikuma taustaga maades, nagu Poolas ja Ungaris ootuspärastelt riigi–kiriku lõhe. Kuid siiani ei saa alahinnata ka kommunismiperioodi mõju, sest paljude riikide parteikonkurentsis annab siiani tooni väärtuspõhine lõhe, mis puudutab suhtumist kommunistlikku minevikku: nn ajaloolõhe või režiimilõhe, mis tuleb ilmsiks näiteks Leedus, Ungaris, Rumeenias ja Bulgaarias. Euroopastumise ja globaliseerumise mõju on mõningates riikides, näiteks Ungaris ja Poolas senisest

tugevamalt esile tõstmas rahvuslike ja kosmopoliitsete jõudude vastasseisu. Kui 1990. aastatel oli mitme riigi erakonnapoliitikas olulisel kohal ka maa–linna lõhe, nt Balti riikides, Poolas ja Balkanimaades, siis nüüd näitab agraarerakondade hääbumine, et see konfliktitelg on oma mobiliseerimisjõudu kaotamas. (Berglund *et al.* 2013)

Eeltoodut vaagides märkame, et Kesk- ja Ida-Euroopas leidub mitmeid regiooni-spetsiifilisi lõhesid (nt ajaloolõhe), mistõttu ongi poliitikateadlased hädas, kuidas Ida-Euroopa lõhesid liigitada ja üldtunnustatud klassifikatsiooniskeeme polegi seni välja käidud.

Teiseks silmatorkavaks jooneks on see, et kui Läänest annavad tooni klassikalised Lipset-Rokkani stiilis täislõhed, siis Kesk- ja Ida-Euroopa erakonnapoliitikas kohtame enamasti poollõhesid. Poollõhed pole nii tugevate ühiskondlike juurtega, nad ei suuda erakonnasüsteemi nii hästi struktureerida ning ka valimiskäitumist ennustavaks muuta. See omakorda võib ka seletada, miks tänased Ida-Euroopa parteisüsteemid nii kaootilised ja ebastabiilsed kipuvad olema.

Kolmanda olulise punktina võiks välja tuua, et postkommunistlikes riikides on lõhede väljakujunemist tugevalt mõjutanud nende eripärane ajalugu, kus mitmed epohhiloovad sündmused ja protsessid on olnud teistsugused kui Läänest. Seetõttu olekski ekslik arvata, et Lipset-Rokkani teoreetiline mudel võiks Ida-Euroopas täiemahulist rakendust leida. Mineviku mõju lõhede ja erakonnasüsteemide vormumisele on põhjalikult uurinud H. Kitschelt (Kitschelt *et al.* 1999), kelle käsitlust peetakse seni üheks autoriteetsemaks, mis on sotsioloogilise lähenemise võtmes postkommunistlike riikide kohta üldse seni ilmunud. Kitschelt väidab, et kommunistlik režiim pole olnud igal pool sugugi ühesugune ja kommunistliku korra omapärad sõltusid paljuski riikide eelnevast sotsiaal-majanduslikust arengutasemest. Kommunistlike režiimide

eripalgeline pärand viis hiljem (peale 1989. aastat) erinevate erakonnasüsteemide ja lõhede konfiguratsioonide väljakujunemiseni. Kitschelt eristab patrimoniaalset (nt Rumeenia ja Bulgaaria), rahvuslik-kohanduvat (nt Poola ja Ungari) ja bürokraatlik-autoritaarset kommunismi (Ida-Saksamaa ja Tšehhoslovakkia) (vt tabel 1).

Neist esimene kujunes välja riikides, mis olid enne kommunistide võimuletulekut pigem vähemoderniseerunud agraarühiskonnad. Kuna neis ühiskondades puudus weberlik avaliku teenistuse traditsioon, siis kommunistlik režiim kujunes klientistlikel ja korruptiivsetel võrgustikel põhinevaks isikukeskseks diktatuuriks. Kuid hoolimata sellest omandasid kommunistid teatava legitiimsuse kui nende riikide peamised moderniseerijad, mis lubas neil süsteemi kokkukukkumise järel mingis ulatuses oma positsiooni säilitada.

Rahvuslik-kohanduv kommunism kinnitas kanda ühiskondades, mis olid juba enne 1945. aastat üsnagi moderniseerunud ja seal oli tekkinud liberaalne linnastunud keskklass. Kommunistid kohtasid tugevat vastupanu, mistõttu nad pidid tegema teatud järeleandmisi ning arendasid välja oma rahvuslike omapäradega kommunistliku süsteemi brändi (nt nn Ungari guljaši-kommunism).

Bürokraatlik-autoritaarne kommunism sai välja kujuneda ühiskondades, mille sotsiaal-majanduslik arengutase oli juba enne kommunistlikku pööret suuresti võrreldav Läänega ning kuna neis riikides oli ka tugev vasakpoolset meelestatud

töölisklass, siis oli ka realselt neid, kes kommunismiüritusse uskusid ja režiimi aktiivselt toetasid. Kuna seal oli olemas ka võimekas riigiaparaat ja weberlik bürokraatiatraditsioon, kujunes neis riikides välja väga bürokraatlik, efektiivne ja repressiivne totalitaarne süsteem, mis järgis üsna ortodoksset kommunistlikku ideoloogiat ja igasuguse vastupanu julmalt maha surus.

Pärast 1989. aasta pööret õnnestus patrimoniaalse kommunistliku pärandiga riikide endisel eliidil oma mõjuvõim säilitada ja etniliste vastuoludega mängides seda veelgi kinnistada, kuigi mitte-kommunistliku taustaga opositsioon suutis neile alates 1990. aastate keskpaigast esitada juba tõsisemaid väljakutseid. Põhilisteks lõhedeks kujunesidki ajaloo- või režiimilõhe ning etniline lõhe. Rahvuslik-kohanduva kommunistliku minevikuga maades kaotasid endised kommunistid oma senise mõju, kuid suutsid hiljem luua edukaid vasakpoolseid ja demokraatlikel alustel toimivaid järglasparteisid. Kuna järglasparteide olemasolu hoidis kommunistlikku minevikku suhtumise temaatika jätkuvalt aktuaalsena, siis kujunes neis riikides peamiseks just režiimilõhe (ajaloolõhe), millele lisandus kaugemast minevikust pärinev sotsiokultuuriline lõhe – autoritaarseid, rahvuslikke ja traditsioonilisi religioosseid väärtusi toetavad jõud vs. liberaalsed, kosmopoliitsed ja sekulaarsed jõud. Bürokraatlik-autoritaarse kommunistliku pärandiga maades kui kõige

	Eesti	Läti	Leedu
Domineerivad lõhed	rahvuslõhe seotuna ajaloolõhega	rahvuslõhe seotuna ajaloolõhega	klassilõhe, ajaloolõhe
Teisejärgulised lõhed	klassilõhe, linna-maa lõhe	klassilõhe, linna-maa lõhe	linna-maa lõhe, riigi-kiriku lõhe
Vähetahtsad lõhed	riigi-kiriku lõhe	riigi-kiriku lõhe	rahvuslõhe

TABEL 1. Erakonnapoliitilised lõhed Balti riikides

Allikas: Saarts 2011; Saarts 2016

läänelikumates ühiskondades kujunes domineerivaks muidugi klassilõhe.

Kitschelti käsitus näitab meile taas, et lõhed ja nende kujunemine on sügavalt ajalooline ja kontekstuaalne protsess ning seda mitte ainult Läänes, vaid samamoodi ka Ida-Euroopas.

Lõpetuseks võiks tuua veel ühe Kesk- ja Ida-Euroopa eripärase joone. Kuna postkommunistliku siirde protsess toimus 1990. aastatel üsna kiires tempos, siis jättis see vähe aega selleks, et kujuneks välja hästiorganiseerunud ja oma huvisid väljendav kodanikuühiskond, või siis vormuksid selge identiteediga uued sotsiaalsed klassid. See andis poliitilisele eliidile palju mänguruumi ja võimaldas siirde käigus teatud ühiskondlikke konflikte üle- või alavõimendada. Seega, kui Läänes oli lõhede kujunemine pigem alt üles protsess, kus eliit said toetuda juba kodanikuühiskonnas eelnevalt vormunud lõhedele, siis postkommunistlikus maailmas oli eliidi mõju lõhede kujunemisele isegi suurem (Deegan-Krause, Enyedi 2010).

LÕHEDE MUSTRID BALTI RIIKIDES.

Pika teoreetilise ja kontekstiloova sissejuhatuse järel olemegi jõudnud Balti riikide ja Eesti juurde, et vastata eespool püstitatud uurimisküsimustele.

Kuigi lõhedega seonduvat on Baltikumi puhul ka varem uuritud (vt nt Berglund *et al.* 2013; Choe 2003; Jungerstam-Mulders 2006), on see senises erakonnasüsteemide kirjanduses jäänud kõrvalteemaks, mida on lahatud muude parteisüsteeme iseloomustavate parameetrite kõrval. Senised uurimistööd on küll kindlaks määranud, millised on olnud peamised Balti riikide erakonnapoliitikat suunavad lõhed, kuid enamik analüüsi on jäänudki väga kirjeldavaks, minemata sügavamale teoreetilisele ja empiirilisele tasandile. Suuresti on jäänud analüüsimate ka lõhede ajaloolise kujunemise iseärasused ning eliidi roll praeguste lõhede vormumisel ja alalhoidmisel. Uusi teoreetilisi ideid ja kontseptsioone, mis lubaks sotsioloogilist lähenemist senisega võrreldes edasi

arendada ja avardada, pole samuti eriti välja käidud.

Käesolev uurimistöö toetub kvalitatiivsele metodoloogiale ja põhiliseks uurimismeetodiks on kvalitatiivne metaanalüüs (*qualitative meta-analysis and research synthesis*). Kvalitatiivse metaanalüüsi eesmärk on anda fokuseeritud ülevaade senistest uurimisteedega seotud teoreetilistest või empiirilistest analüüsistest, identifitseerida varasemate uurimuste peamised puudujäägid ning olemasolevaid teooriaid täiendada, edasi arendada või võtmemõisteid ümber kontseptualiseerida (Cooper 2010, 4). Siinkohal tulebki esile tuua, et kvalitatiivse metaanalüüsi raames ei tegeleta vaid varasemate uurimistulemuste kokkuvõtmisega, vaid uurija lisab ka oma originaalse panuse seniste teooriate edasiarendamisse. Ometi pole see ainus meetod, mida on käesolevas töös rakendatud. Erinevates analüüsilõikudes on kasutatud ka dokumendianalüüsi, kvalitatiivseid intervjuusid ja kirjeldavat statistilist analüüsi jne.

Enne kui vaatleme lähemalt Balti riikide parteisüsteemide lõhede mustreid, tuleks täpsemalt defineerida, mida me selle empiirilise analüüsi kontekstis lõhede all mõtleme. Eelnevalt kõnelesime, et Bartolini ja Mair'i esitatud täislõhe definitsioon on Kesk- ja Ida-Euroopa konteksti arvestades liialt range ja nõudlik. Kuna Kesk- ja Ida-Euroopa riikides kohtab täislõhesid harva, siis selle uurimistöö puhul loetakse lõhedeks kõiki pikaajalisi erakonnapoliitika tasandil ilmnevaid konflikte, mis võivad avalduda ka osaliste lõhede vormis. Oluline on see, et konflikt peab olema pikaajaline ja tuumikkonflikti mõõtu, mitte ilmuma välja vaid ühes valimistsükliks, et siis taas kaduda.

Kui vaatame üldisi lõhede mustreid Balti riikides, mida on ka varasemad uurijad tuvastanud (ja mida käesolevas uurimistöös on üritatud siduda tervikpildiks), siis paistab silma, et nii nagu mujal Kesk- ja Ida-Euroopas, varjutavad ka

Uuringud

	Patrimoniaalne kommunism	Rahvuslik-kohanduv kommunism	Bürokratlik-autoriitne kommunism
Sotsiaal-majandusliku arengu tase enne kommunistide võimuletulekut	Madal – vähe-arenenud agraarühiskonnad	Keskmine	Kõrge – sarnane Lääne-Euroopaga
Viis, kuidas kommunistid suutsid oma võimupositsioone kindlustada	Klientelistlikud võrgustikud, kommunistid kui nende riikide moderniseerijad	Reformid, järeleandmised, oma „rahvusliku kommunismi“ versiooni tekitamine	Vasakpoolse tööliklassi mobiliseerimine režiimi toetuseks
Endise kommunistliku eliidi saatus pärast režiimivahetust	Säilitab oma võimu ka vahetult pärast demokraatiale üleminekut	Ei suuda oma võimu säilitada, kuid loovad elujõulisi vasakpoolseid järglasparteisid	Ei suuda oma võimu säilitada ja enamasti ei suuda ka luua tugevaid järglasparteisid
Erakonnasüsteemi kujundavad lõhed/lõhestused	Režiimilõhe, etniline lõhe	Režiimilõhe, sotsi-kultuuriline lõhe	Sotsiaal-majanduslik lõhe (klassilõhe)
Näidisriigid	Rumeenia ja Bulgaaria	Poola ja Ungari	Ida-Saksamaa ja Tšehhi

TABEL 2. Kommunistliku režiimi tüübid H. Kitschelti järgi

Allikas: Kitschelt 1999

Balti riikides identiteedi- ja rahvuspõhised lõhed klassilõhet (vt tabel 2).

Eestis ja Lätis on ootuspäraselt domineerivaks vastanduseks rahvuslõhe ehk etniline lõhe, mis on tugevalt põimunud nn ajaloolõhega (suhtumine kommunistlikku minevikku, mis on põlisrahval ja venekeelse elanikkonnal üsna erinev) (Duvold, Ekman 2016; Saarts 2011). Klassilõhe ehk sotsiaalmajanduslik lõhe oleks tähtsusetult järgmine. Kuigi mitmed uurijad on selle tähtsuse kasvu prognoosinud, on ometi näha, et rahvuse põhjal vastandumine mobiliseerib Eesti ja Läti valijaid palju paremini kui klassivõitluse retoorika. Mõlemas riigis mängis 1990. aastatel üsnagi kaalukat rolli ka lõhe maa ja linna vahel, mis avaldus agraarierakondade eduka esinemise kaudu mitmetel valimistel. Kuigi Läti erakonnapoliitikas on maa ja linna vastandustelg siiani teatud määral oluline, siis Eestis on lõhe maa ja linna vahel alates 2000. aastate keskpaigast oma mobiliseerimisjõudu kaotanud (Saarts 2015). Läti ja Eesti omapära võrreldes muu

Rahvuse põhjal vastandumine mobiliseerib Eesti ja Läti valijaid palju paremini kui klassivõitluse retoorika.

Kesk- ja Ida-Euroopaga aga seisneb selles, et tänu sekulaarsusele ja protestantlikule taustale, pole riigi–kiriku lõhe neis maades erilist kaalu omandanud (kui siis ehk Lätis, kus valdavalt katoliiklik Latgale piirkond on olnud muust riigist veidi teistsuguse hääletuskäitumisega).

Leedu erakonnapoliitikat raamiv lõhede muster on Balti naabritest võrdlemisi erinev ja mitmeski mõttes sarnasem Visegradi riikidega, nt Poola ja Ungariga. Esimene silmatorkav erinevus Lätist ja

Eestist seisneb selles, et Leedu poliitikas mängib rahvuslõhe marginaalset rolli – venekeelse elanikkonna osakaal ei ületa Leedus 8 protsenti, mis on 4–5 korda väiksem kui Lätis ja Eestis. Kõige olulisem tuumkonflikt on Leedus aastakümneid olnud ajaloolõhe, mis puudutab suhtumist kommunistlikku minevikku (Jurkynas 2004; Saarts 2011). Kuna Leedu poliitikas on siiani üks võtmemängijaid endise kommunistliku partei baasilt välja kasvanud Leedu Sotsiaaldemokraatlik Erakond, siis ei kohta me ajaloolõhe juures ka nii tugevat etnilist värvingut nagu Eestis ja Lätis. Tänu asjaolule, et Leedu parteisüsteem on vasak-parema teljel palju selgemalt polariseerunud ja need poolused on ka omavahel tasakaalus, siis ei üllata, et Leedus mängib sotsiaal-majanduslik lõhe olulisemat rolli kui mujal Balti riikides (Jurkynas 2004). Samas, sarnaselt teiste Balti riikidega oli ka Leedus, just 1990. aastatel, oluline linna-maa lõhe. Kuna Leedu on katoliiklik riik, siis ongi loogiline, et riigi-kiriku lõhe on seal palju enam esil kui Lätis ja Eestis. Ometi hindab enamik autoreid selle mõjukust tunduvalt madalamaks kui Visegradi riikides (Berglund *et al.* 2013).

Kuid lõhede väljaselgitamine polnud käesoleva uurimistöö peamine eesmärk. Eespool kirjeldatud lõhede konfiguratsioonide kaudu on võimalik lähemalt ära seletada mitmeid Eesti, Läti ja Leedu erakonnasüsteemide eripärasid ja vastata küsimusele, miks on need süsteemid just selliseks kujunenud, nagu me neid näeme. Kui Leedu poliitikas on domineerivateks lõhedeks ajaloolõhe (kommunistliku mineviku küsimus) ja sotsiaal-majanduslik lõhe, siis pole ka imestada, et kaks Leedu poliitika võtmemängijat on ühelt poolt kommunistliku partei juurtega vasakpoolne sotsiaaldemokraatlik erakond ning teisalt rahvuskonservatiivne ja kommunistliku mineviku suhtes ülikriitiline Leedu Isamaaliit. Samas on Eestis ja Lätis vasakpoolsete niši endale haaranud pooleldi etnilised erakonnad

(Eestis Keskerakond ja Lätis Koosmeele Keskus), kes esindavad ühelt poolt nostalgilisemat vaadet endisele süsteemile, seisavad vene vähemuste õiguste eest ja on ka sotsiaal-majanduslikult vasakul. Maa-linna lõhe tähtsuse vähenemine aga seletab agraarparteide allakäiku kõigis kolmes Balti riigis alates 2000. aastate keskpaigast.

Sotsioloogiline lähenemine suudab ka uute demokraatiate puhul päris edukalt ära seletada, miks teatud riikides kujunevad välja just teatud tüüpi erakonnad ja erakonnasüsteemid. See protsess pole sugugi nii süsteemitu ja kaootiline, nagu paljud Lääne uurijad on varem arvanud (nt Mair 1998).

Sotsioloogiline lähenemine ja lõhede kontseptsioon võimaldab uurida mitte ainult erakonnasüsteemide vormumist laial skaalal, vaid vaadelda ka seda, kuidas mõjutab oluliste tuumkonfliktidega haakumine konkreetsete parteide endi püsimist või hääbumist. Senised analüüsid, mis on olnud keskendunud parteide püsimise või hääbumise põhjuste väljaselgitamisele, on rõhutanud pigem erakonnakonkurentsi raamivate institutsionaalsete reeglite olulisust, nagu valimissüsteem, erakondade rahastamise kord jms, või parteisüsteemi omapäradest ja ideoloogilisest maastikust tulenevate tegurite tähtsust, nt vabade maailmavaatelistel nišside olemasolu jne (Spirova 2007). Mõned autorid on kilbile tõstnud tugevat erakonnaorganisatsiooni kui teatavat laadi garantiid partei pikaajalisele (Tavits 2013). Lõhedele on aga selles kontekstis palju vähem tähelepanu pööratud.

Doktoritöös analüüsisin põhjalikult kolme Eesti erakonna saatust, millest kaks hääbusid (Rahvaliid ja Res Publica), kolmas on aga hoolimata paljudest sisekriisidest edukalt püsima jäänud (Keskerakond) (Saarts 2015). Loomulikult on mitmeid põhjusi, miks nende parteide saatus on seesuguseks kujunenud – erakonnaliidrite roll, mitmesugused sündmused ja skandaalid jne –, kuid üks võtmetegureid näib olevat **haakuvus oluliste ühiskondlike**

lõhedega. Siinkohal võib täheldada kolme mudelit:

- ▶ erakond haakub edukalt ühiskonna tuumkonfliktidega ja oskab ka strateegiliselt neid enda kasuks ära kasutada – Keskerakond, kes sidus end edukalt koguni kahe Eesti ühiskonna võtmelõhega: ajaloo-rahvuslõhega ja klassilõhega;
- ▶ erakond seob end mõne vähem tähtsa lõhega ja kui selle lõhe tähtsus väheneb, siis ähvardab see ka partei enda elujõulisust – Rahvaliid, kes sidus end alates 2000. aastate keskpaigast mõjujõudu kaotava maa–linna lõhega;
- ▶ erakond otsustab end teadlikult mitte ühegi olulise lõhega siduda – Res Publica, kes väitis, et nad seisavad „kõigi eest” ning ei võtnud oluliste ühiskondlike tuumkonfliktide osas kunagi selget positsiooni.

Eelnev analüüs demonstreerib ilmekalt ka seda, et erakondade ja erakonnaeliitide endi otsused mängivad siinkohal üliolulist rolli: nemad teevad valikuid, milliseid ühiskonnas olevaid lõhesid ära kasutada ja milliseid mitte. End mitte lõhedega siduda oli Res Publica juhtide teadlik valik, samal ajal kui Keskerakond rõhus sihilikult aktuaalsetele tuumikonfliktidele ja lõi sinna ümber ka vastavaid diskursusi ja narratiive: nemad kui ülemineku kaotajate eest seisjad, venekeelsete õiguste kaitsjad jne. Rahvaliidu hääbumine aga näitab, et poollõhed, milleks maa–linna lõhe Eestis oligi, võivad postkommunistlikus maailmas olla palju ebastabiilsemad, kui seni arvati ning ainult neile panustamine on seotud riskidega.

Eespool olen korduvalt rõhutanud, et lõhed on sügavate ajalooliste juurtega ning selleks, et nende vormumist ja sellest tulenevalt tänaste Baltikumi erakonnasüsteemide omapära mõista, peame minema kaugemale minevikku. Vaadeldes just Läti ja Eesti parteisüsteeme, hakkab silma kolm väga iseloomulikku joont, mis on praegu Kesk- ja Ida-Euroopas lausa erandlikud.

Parteide kujunemise üks võtmetegur on see, kuidas nad haakuvad oluliste ühiskondlike lõhedega.

- ▶ Esiteks on need ainsad postkommunistlikud Ida-Euroopa riigid, kus endised kommunistid ei suutnud pärast võimu kaotamist luua mõnda elujõulist vasakpoolset järglasparteid.
- ▶ Teiseks, juba alates 1990. aastatest on mõlema riigi parteipoliitika olnud tugevalt paremale kaldu, sest nii üllatav kui see ka ei tunduks, siis viimase 25 aasta jooksul pole olnud neis võimul ühtegi vasakpoolset või vasaktsentristlikku valitsust³.
- ▶ Kolmandaks näitan ma oma doktoritöös, et ilmselt tasuks põhjusi otsida just omapärasel lõhede konfiguratsioonis, mis Eesti ja Läti parteipoliitikat raamistavad (Saarts 2016). Nimelt, nagu varem mainitud, on mõlemas riigis kõige tähtsamaks lõheks rahvuslõhe, mis on tugevalt läbi põimunud ajaloolõhega (suhtumine kommunistlikku minevikku). Viimati mainitud rahvus- ja ajaloolõhe kombinatsioon on juba iseenesest postkommunistlike riikide seas ainulaadne. Kus on aga seesuguse iseäraliku liitlõhe juured?

Selleks et viimasele, üsnagi keerulisele uurimisküsimusele vastust leida, tuleks pöörduda juba eespool refereeritud Kitschelti teooria poole, mis seob omavahel kommunismiaja pärandi ja uutest demokraatiates vormuvate erakonnasüsteemide eripärad ja lõhede mustrid. Kõneldes kommunistliku režiimi eri

³ Jüri Ratase valitsus, mis astus ametisse 2016. aasta sügisel, on esimene vasakjõudude dominandiga koalitsioon Eesti taasiseseisvuse järgses ajaloos.

tüüpidest, seostas Kitschelt kõiki kolme Balti riiki patrimoniaalse ja rahvuslik-kohanduva kommunismiga, väites, et tegu oli mõlema režiimitüübi seguga. Hilisemad autorid on välja toonud, et isegi kui Leedu puhul on seesugune määratlus kohane (Norkus 2012), siis Eesti ja Läti puhul on küsitavusi palju enam. Esiteks oli mõlema riigi sotsiaal-majanduslik arengutase juba enne Teist maailmasõda palju kõrgem kui Balkani riikides (patrimoniaalse kommunismi prototüüpriikides). Lisaks sellele on raske leida ka teisi tunnuseid, mis kuidagi ühtiks Kitschelti kirjeldatud patrimoniaalse kommunismi kontseptsiooniga – korruptiivne ja klientistlik kommunistlik süsteem, endiste kommunistide võimulejäämine pärast pööret jne. Teiseks, probleeme on ka rahvuslik-kohanduva kommunismi nimetuse endaga. Läti ja Eesti olid annekteeritud riigid, mis Nõukogude Liidu koosseisus ei omanud isegi vormilist suveräänsust, mistõttu kohalikul eliidil polnudki mingit autonoomiat edendamaks oma rahvusliku kommunismi versiooni, tehes seejuures teatud ideoloogilisi järeleandmisi. Nimetus „rahvuslik kommunism” kõlab seda kummalisemalt, kui me arvestame, et 1980. aastateks moodustasid etnilised eestlased ja lätlased alla 50 protsendi kohaliku valitseva kommunistliku partei koosseisust (Misiunas, Taagepera 1993). Kuidas saigi see olla „rahvuslik” ja „meie

***Eestis ja Lätis
propageerisid
rahvuskonservatiivid
narratiivi,
et kommunism,
vene dominant ja
vasakpoolsus
on omavahel seotud.***

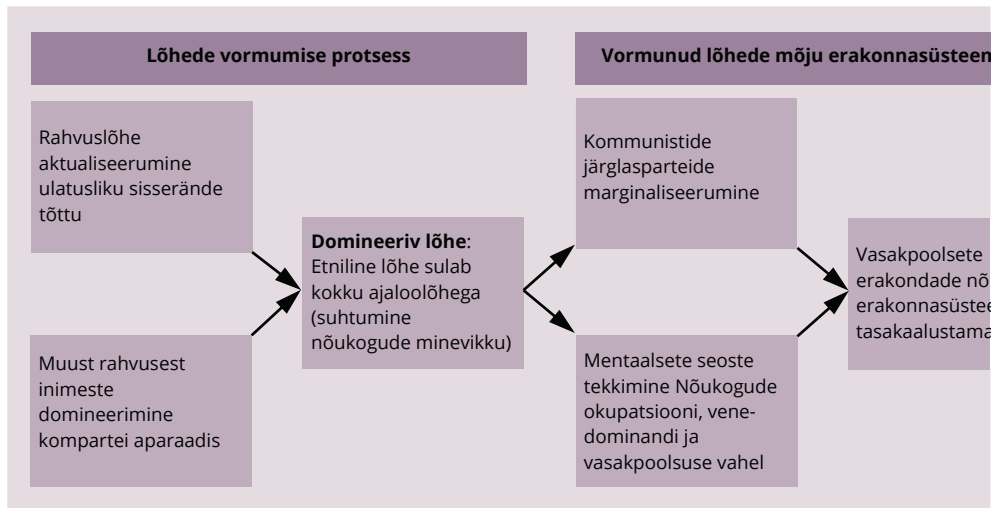
oma kommunism”, kui parteis domineerisid pigem teise emakeele ja päritoluga inimesed? See viitab sellele, et Kitschelti esialgset režiimitüpoloogiat tuleks täiendada, et mahutada sinna alla ka Läti ja Eesti väga eripärane kogemus, mis on Kesk- ja Ida-Euroopa riikide seas tõesti ainulaadne.

Kommunistliku režiimi omapära tuleb siinmail esile kolme kõneka joone kaudu:

- ▶ kommunistliku režiimiga käis kaasas ulatuslik sisseränne,
- ▶ parteiparaati ei kontrollinud niivõrd põlisrahva esindajad, kuivõrd pigem režiimile enam lojaalsed teist emakeelt kõnelevad inimesed,
- ▶ Eestil ja Lätil puudus tegelik autonoomia ja nad olid teise suurriigi osaks.

Nimetatud tunnused viitavad millelegi, mida harilikult kutsutakse „kolonialismiks” või „koloniaalseks mudeliks”. Isegi kui Läti ja Eesti puhul ei saa me kõnelda täiemahulisest koloniaalsest kogemusest nagu rahvusvahelises kirjanduses seda harilikult mõistetakse (vt täpsemat diskussiooni Annus 2012), siis poolkoloniaalsete joontega oli sinne kommunistlik režiim kindlasti. Kuna etniliste suhetega tegelemine kujunes selle kommunismipärandi puhul pärast režiimivahetust kõige suuremaks väljakutseks – kommunismi-perioodil esinesid need rahvuslikud pinged pigem varjatud kujul –, siis võiks seda režiimitüüpi kutsuda etnilis-koloniaalseks kommunismiks.

Erakonnasüsteemide ja lõhede vormumine ei saa etnilis-koloniaalse kommunistliku pärandiga riikides olla kindlasti sama-sugune nagu näiteks Visegradi riikides, kus ajalooline ja demograafiline kogemus totalitaarrežiimiga oli üsnagi teistsugune. Ulatuslik sisseränne ja sellest tingitud eksistentsiaalne oht põlisrahva püsimisele tegid juba iseenesest vältimatuks selle, et pärast demokraatlikku pööret muutus etniline lõhe parteipoliitikas keskseks (vt joonis 2). Kuna venekeelset vähemust hakati paratamatult seostama nõukogude

JOONIS 2. Lõhede ja erakonnasüsteemide vormumine etnilis-koloniaalse kommunistliku režiimipärändiga riikides (esialgne teoreetiline mudel)

Allikas: Saarts 2016

okupatsiooniga, siis see viiski etnilise ja ajaloolõhe kokkusulamiseni. Nagu mainitud, olid paljud kompartei liikmed muukeelsed, mistõttu endise võimupartei baasilt osutus peaaegu võimatuks luua mõni elujõuline läänelik sotsiaaldemokraatlik erakond. Kui teistes kommunistlikes riikides said vasakpoolsed jõud kasutada teatud organisatoorset ja inimkapitali, mis kommunistlikest parteidest alles jäid, siis Eestis ja Lätis pidid vasakjõud ise kõik nullist üles ehitama. Lisaks sellele propageerisid rahvuskonservatiivsed jõud ka edukalt narratiivi, et kommunism, vene dominant ja vasakpoolsus on kõik omavahel seotud, mis häbimärgistas vasakideoloogiaid veelgi.

Vaadates erakonnasüsteemide ja lõhede vormumist Eestis ja Lätis kui etnilis-koloniaalse pärändiga riikides, tundub loogiline, et neis riikides ei saanudki kommunistide järglasparteid kanda kinnitada ja rahvuslik-konservatiivsete paremjõudude dominantist tingitud maailmavaateline tasakaalustamatus paistis olevat erakonnasüsteemide sünnilukku juba sisse kirjutatud.

Läti ja Eesti kogemuse ajalooline süvaanalüüs näitab taas, et sotsioloogiline lähenemine suudab edukalt seletada

mitmeid postkommunistlike erakonnasüsteemide anomaaliaid, kuid samas demonstreerib ka seda, et olemasolevaid lõhedega seotud teoreetilisi käsitlusi tuleks edasi arendada. Nimelt on Kesk- ja Ida-Euroopa riikide kogemus palju mitmekesisem, kui peamiselt Visegradi riikide baasil konstrueeritud teoreetilised mudelid seda aimata lubavad.

KOKKUVÕTE. Eelnevast analüüsist näeme, et sotsioloogiline käsitlus suudab seletada selliseid erakonnasüsteemide iseärasusi, mida mõne muu lähenemisega oleks raskem teha. Näiteks saab Balti riikides väljakujunenud omapäraste lõhede mustrite kaudu seletada seda, miks Leedus võrsusid elujõulised vasakpoolsed kommunistide järglasparteid, samas kui Eestis ja Lätis oli seesuguse taustaga erakondade esiletõus peaaegu välistatud ja vasakpoolsust seostatakse endiselt tugevalt vene vähemuse ja selle huvide eest seismisega. Sotsioloogiline käsitlus pakub ka seletusi, miks osal erakondadel, kes panustavad ühiskondlikult olulistele lõhedele, õnnestub püsima jääda, samas kui teised, kes lõhedega ei arvesta, võivad hääbuda. Eelnev analüüs näitas

ilmekalt, et Baltikumis ja ka mujal Kesk- ja Ida-Euroopas pole kõige olulisemad valijaid mobiliseerivad tuumkonfliktid seotud mitte sotsiaal-majandusliku toimetulekuga, nagu võiks loogiliselt eeldada, vaid rahvuluse ja identiteedipoliitikaga. Samas pole viimane tähelepanek tähtis ainult Kesk- ja Ida-Euroopa kontekstis, sest vaadates viimaste aastate arenguid lääne maailmas tervikuna, on näha, et uued mobiliseerivad lõhed on pigem kultuuri- ja väärtuspõhised, mitte vanadel headel

klassivastuoludel põhinevad. Seesugune nihe ei muuda mitte ainult praeguse erakonnapoliitika olemust, vaid sunnib ka poliitikateadlasi lõhede kontseptsiooni ümber mõtestama. Tänapäevane vaade lõhedele peaks olema palju kontekstitundlikum, lubama paindlikumat lähenemist ja kombineerima erinevaid uurimis- traditsioone, mitte jääma kinni klassilõhe tugevuse numbrilisse mõõtmisesse, nagu seda siiani veel paljudes põhivoolu analüüsid kohtab.

KASUTATUD KIRJANDUS

- ANNUS, E. (2012). The problem of Soviet colonialism in the Baltics. – *Journal of Baltic Studies*, 43(1), 21–45.
- BARTOLINI, S., MAIR, P. (1990). *Identity, competition, and electoral availability: The stabilisation of European electorates 1885–1985*. Cambridge England New York: Cambridge University Press.
- BERGLUND, S., DEEGAN-KRAUSE, K., EKMAN, J. (2013). *Handbook of political change in Eastern Europe*. 3rd ed. Cheltenham: Northampton MA Edward Elgar Publishing.
- CARAMANI, D., BIEZEN, I. V. (2007). Cleavage structuring in Western vs Central and Eastern Europe: State formation, nation-building and economic modernisation. Paper presented at the ECPR Joint Sessions, Helsinki.
- CHOE, Y. (2003). Cleavage structure and party support in the Baltic States. – E. Loftsson, Y. Choe (eds.). *Political representation and participation in transitional democracies: Estonia, Latvia and Lithuania*. Stockholm: Södertörns högskola, 76–87.
- COOPER, H. M. (2010). *Research synthesis and meta-analysis: A step-by-step approach*. 4th ed. Los Angeles: Sage.
- DEEGAN-KRAUSE, K. (2013). Full and partial cleavages. – S. Berglund, K. Deegan-Krause, J. Ekman (eds.). *Handbook of political change in Eastern Europe*. 3rd ed. Cheltenham: Northampton MA Edward Elgar Publishing, 35–50.
- DEEGAN-KRAUSE, K., ENYEDI, Z. (2010). Agency and the structure of party competition: Alignment, stability and the role of political elites. – *West European Politics*, 33(3), 686–710.
- DUVOLD, K., EKMAN, J. (2016). Nationality-driven Soviet nostalgia: Determinants of retrospective regime evaluation in the Baltic States. – *Twentieth Century Communism*, 11(11), 43–66.
- EVANS, G. (1999). *The end of class politics? Class voting in comparative perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- EVANS, G., DE GRAAF, N. D. (2013). *Political choice matters: Explaining the strength of class and religious cleavages in cross-national perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- JUNGERSTAM-MULDERS, S. (ed.). (2006). *Post-communist EU member states: Parties and party systems*. Aldershot, Burlington, VT: Ashgate.
- JURKYNAS, M. (2004). Emerging cleavages in new democracies: The case of Lithuania. – *Journal of Baltic Studies*, 35(3), 278–296.
- KITSCHOLT, H., MANSFELDOVÁ, Z., MARKOWSKI, R., TÓKA, G. (1999). *Post-communist party systems: Competition, representation, and inter-party cooperation*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- KNUTSEN, O. (2006). *Class voting in Western Europe: A comparative longitudinal study*. Lanham, MD: Lexington Books.
- KRIESI, H., GRANDE, E., DOLEZAL, M., HELBLING, M., HÖGLINGER, D., HUTTER, S., WÜEST, B. (2012). *Political conflict in Western Europe*. New York: Cambridge University Press.
- LIPSET, S. M., ROKKAN, S. (1967). *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. [Contributors: R. R. Alford and others]. New York: Free Press.
- MAIR, P. (1998). *Party system change: Approaches and interpretations*. Oxford: Oxford University Press.
- MIKKEL, E. (1998). The cleavage formation and the emergence of 'party systems' in the post-soviet societies: Estonia and Lithuania compared. Paper presented at the 26th ECPR Joint session workshop „Change & Continuity in the Roles of Parties in Democratization“, March 23–28. University of Warwick, UK.

- MISIUNAS, R. J., TAAGEPERA, R. (1993). *The Baltic States, years of dependence, 1940–1990* (Expanded and updated ed.). Berkeley: University of California Press.
- Norkus, Z. (2012). *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania: A qualitative comparative analysis of patterns in post-communist transformation*. Budapest, New York: Apostrofa Publishers.
- SAARTS, T. (2011). Comparative party system analysis in Central and Eastern Europe: The case of the Baltic States. – *Studies of Transition States and Societies*, 3(3), 83–104.
- SAARTS, T. (2015). Persistence and decline of political parties: The case of Estonia. – *East European Politics*, 31(2), 208–228.
- SAARTS, T. (2016). The ethnic-colonial communist legacy and the formation of the Estonian and Latvian party systems. – *Trames. A Journal of the Humanities and Social Sciences*, 115–143.
- SAARTS, T. (2017). The sociological approach in party system analysis: The Baltic States in the Central and Eastern European context. Tallinn University. – <http://www.etera.ee/zoom/30630/view?page=1&p=separate&view=0,0,2067,2834>
- SPIROVA, M. (2007). *Political parties in post-communist societies: Formation, persistence, and change*. 1st ed. New York: Palgrave Macmillan.
- TAVITS, M. (2013). *Post-communist democracies and party organization*. New York, etc.: Cambridge University Press.